

Рецензия

на дисертацията на Александра Арабаджиева

"Социална онтология и свобода – критиката на Корнелиус Касториадис
към философията на историята"

за придобиване на образователната и научна степен „Доктор“ в
направление 2.3 Философия (Нова философия – 19 век)

от проф. дфн Александър Кънев

Дисертационният труд на Александра Арабаджиева е в обем от около 450 стандартни страници и се състои от увод, три глави, заключение и библиография. Последната съдържа общо 307 заглавия, огромната част от които на гръцки и английски езици.

Представеният дисертационен труд напълно удовлетворява изискванията за придобиването на научната и образователна степен „доктор“. Темата е актуална и е разработена с много желание и професионализъм, като дисертантът показва изключително добро познаване на литературата. Ще се спра на някои от основните ѝ достойнства, за да обоснова положителната си оценка.

Касториадис е самобитен, значим и извънредно ерудиран съвременен философ, но сравнително слабо изследван у нас. В последните години интересът към идеите му значително се засилва - както на запад, така и в България. И това не е случайно: критиката му на философската традиция има допирни точки с тази, осъществявана в късната аналитична философия и в постмодернизма, но същевременно съществено се отклонява от нея, предлагайки смели и оригинални алтернативи. Дисертационният труд на Александра Арабаджиева идва навреме и запълва тази празнина в родната философска книжнина, като представя панорамен обзор на основните тенденции в мисълта на Касториадис и

създава добра основа за по-специализирани разработки върху неговите идеи.

Работата има не само въвеждащ, но и подчертано изследователски характер. Темата и начинът на разработването ѝ не са заети наготово от произведенията на Касториадис и коментарите върху тях, а представят интересна и критически дистанцирана гледна точка към аргументите на гръцкия мислител срещу рационалистическите философии на историята и към алтернативите, които той предлага. Същевременно са реконструирани множеството житейски, исторически, социалнополитически и интелектуални контексти на формиране и развитие на идеите на Касториадис, което подсигурава възможността за разбиране на тяхната динамика. Подходът на дисертанта да не акцентира върху ранните или късните етапи от творческата еволюция на гръцкия мислител, както преобладаващо се прави в литературата, а да отдаде дължимото на всеки от тях, обяснява защо сравнително голяма част от работата е посветена на биографията му. Това не е обичайно за дисертационни трудове, но е разбираемо, когато изследваният автор е практически непознат у нас, и има своите предимства.

Коректно и убедително са реконструирани аргументите на Касториадис срещу традиционната философия и в частност срещу марксизма. Ще се спра по-подробно на тях, тъй като те държат ключа към неговата философия. Той започва да се интересува силно от политика и философия още в юношеските си години, става марксист и по-късно член на нелегалната организация на младите комунисти в Гърция. Много бързо обаче се разочарова от характера на гръцката комунистическа партия и от начина, по който марксизмът се налага и практикува като тоталитарна идеология в Съветския съюз. Отначало той смята, че тоталитарната бюрократична машина е резултат от грешки в интерпретацията и приложението на марксистката философия. Така Касториадис се насочва към троцкизма като алтернативен път за революционна практика на трансформация на обществото. Но след като пристига във Франция и съучредява движението „Социализъм или

варварство“, Касториадис се дистанцира от троцкизма и стига постепенно до категоричното убеждение, че има нещо дълбоко сбъркано в съветския тип комунизъм. Последният според него е по-лоша форма на капитализъм, именно тотален бюрократичен капитализъм.. Причините за това обаче не са външни за марксизма – нещо, което убягва на много от левите мислители на запад по това време, например на Сартър, - а се коренят в сърцевината му. Оттук насетне усилията на Касториадис са насочени към разкриване и преодоляване на онези предпоставки на мислене, залегнали дълбоко в западната интелектуална традиция и попити също от марксизма, които обричат на провал всяка революционна трансформация на обществото в посока на по-пълна и по-автентична автономия. В известен смисъл той, подобно на Фуко, предлага археология на епистемите и разкрива общата основа на привидно съвсем различни и дори противоборстващи традиции на разбиране на света и познанието. Кои са обаче тези дълбинни предпоставки и какви алтернативи предлага Касториадис? Основно достойнство на текста на дисертацията е, че помага на читателя да се ориентира добре в интердисциплинарния лабиринт от оригинални мисли на Касториадис.

Първата група предпоставки има онтологически характер. Доминиращата философска визия за реалността – от Платон и Аристотел до съвременността – представя битието на нещата като напълно определено и завършено. Да съществува нещо означава да бъде детерминирано в същността си и във възможностите си за трансформация от фундаментални и неизменни принципи. Това схващане за реалността се споделя както от религиозни или идеалистически концепции, така и от традицията на материализма. То е характерно дори за диалектически философии като тези на Хегел и Маркс, доколкото те също подчиняват развитието на определени закони. Абсолютизирането на законите на класическата логика също се опира, макар и по-скоро имплицитно, на тази визия за битието на нещата. Същото важи за теорията на множествата, която често се разглежда като основа на цялата чиста математика или дори като онтология, както е при Ален Бадиу.

Алтернативата, която предлага Касториадис, не отрича наличието на закони и на определено битие, но разглежда тези само като отделни аспекти на реалността. Основен момент на тази алтернатива, както сполучливо показва дисертацията, е понятието за магма или за неопределено битие, което като такова не позволява да бъде дефинирано. Магмите като съ-конститутивни елементи на реалността правят невъзможна тоталната ѝ детерминираност и оставят пространство за появата на принципно нови форми на битие – т.е. на онтологически феномени, които не могат да бъдат предсказани или обяснени въз основа на предишно съществуващото. Иначе казано, те правят възможна радикалната трансформация на формите на съществуване, включително на формите на (обществен) живот. Основна слабост на марксизма според Касториадис е, че концепцията за детерминирания ход на историята практически обезсмисля понятието за революционна практика в посока на по-пълна автономия, а тъкмо това понятие той разглежда като най-ценната страна на марксизма.

Втората група дълбинни предпоставки на традициите, които критикува Касториадис, е от епистемологично естество. На онтологическата визия за реалността като определена и завършена в себе си съответства визията за разума като способен да постига еднозначни и завършени истини за света, живота, човешката история и пр. Това разбиране за познанието характеризира не само рационализма в тесен смисъл, но също и традициите на емпиризма, трансцендентализма, позитивизма, хегелианството и пр. То е характерно и за марксизма и се проявява в търсенето на абсолютна гледна точка към законите на социално-историческото битие, от която трябва да се разбере и направлява дълбинния му ход. Подобен стремеж обаче е илюзорен според Касториадис и дисертацията представя много добре неговите възражения. Една действително продуктивна практика на преобразуване на обществото в посока на все по-пълна автономия изисква преодоляване на традиционните възгледи за реалността и рационалното познание, за субекта и обществото и, не на последно място, за връзката между теория

и практика. За тази цел трябва да се отхвърли не само позицията, че реалността е напълно детерминирана, но и тази, че тя е напълно хаотична, не само рационализма, но също и различните форми на скептицизма. Необходима е философия, която – противопоставяйки се както на стремежа към окончателни обяснения и истини, така и на релативизма и скептицизма – прави възможна практиката на радикална трансформация на институциите.

Третата група предпоставки важи най-вече за епохата на модерността. Констелация от фактори, свързани с представените вече визии за реалността и познанието, Научната революция от 17. век и възхода на капиталистическите форми на производство и обществени отношения благоприятстват формирането и налагането на проекта за все пълна еманципация на човечеството по пътя на линейно прогресиращо опознаване и овладяване на природата и обществения живот. Тоталитарните идеологии и практики на 20. век са форми на осъществяване на този проект и марксизмът е една от тях. Те са обречени на провал, но не поради недостатъчно добро познаване на обективните закони на съществуване на нещата, а поради принципно незавършения и съзидателен характер на реалността, поради недетерминирания характер на появата на нови форми на съществуване и живот. Познанието и контролът на съществуващото са винаги частични и ограничени, поради което проектът за пълно господство над природата и общественото развитие е утопичен и опасен.

Разбира се, Касториадис не се задоволява само с критика на традицията, а развива собствени концепции за реалността, познанието, обществото и пр. Дисертационният труд отдава дължимото на конструктивната част от проекта на Касториадис и представя основните понятия и тези на гръцкия мислител. Водещо сред тях е може би понятието за въображение. На него са отредени поне три основни функции – във връзка с трите основни групи предпоставки, които доминират западната интелектуална традиция. Първо, централната роля на въображението съответства на креативния и незавършен характер на реалността, в частност на

човешката реалност. Под ‚въображение‘ Касториадис не разбира способността за представяне на нещо вече присъствало в опита, но липсващо в настоящето, а по-скоро способността за създаване на нови форми на възприемане, разбиране и самоконституиране. Той открива това по-изначално понятие за въображение още у Аристотел, но то е изведено на преден план едва у Кант. Но и при двамата продуктивната способност за въображение е подчинена в една или друга степен на репродуктивната, като основната причина за това е, че според тях категориалната структура на (опитната) реалност е завършена и поставя инвариантни граници на въображаемото. Според Касториадис няма метафизични или трансцендентални структури и закони, които исторично да ограничават въображението в неговата изначална продуктивна дейност. Всички ограничения имат социално-исторически характер и могат да бъдат трансформирани отново и отново. Само така може да се постига все по-пълна индивидуална и колективна автономия. С това вече се индикират и другите функции на въображението във философията на Касториадис, които дисертацията реконструира. В епистемологически план конститутивната роля на въображението указва наличието на исторически подвижни граници на разбиране на света, живота и обществото и съответно невъзможността за окончателни обяснения на съществуващото. Познанието нито отразява реалността, нито просто я конструира. Противопоставяйки се на рационализма, сциентизма, натурализма, позитивизма и пр., Касториадис критикува също и опониращите им традиции на скептицизма и релативизма. Познанието е не само възможно, но и решаващо за движението към автентична автономия, но то е като правило ограничено, частично, исторически обусловено, зависимо от нерелефлексирани допускания.

Третата основна функция на въображението е свързана с централните за темата на дисертацията понятия за свобода и автономия и съответно с алтернативата, която Касториадис противопоставя на проекта на модерността за еманципация на човечеството по пътя на все по-пълно опознаване и овладяване на съществуващото. Още от античността, но

особено от Бейкън насетне, доминира разбирането, че свобода може да се постигне само чрез опознаване на природата на реалността, респективно чрез вникване във фундаменталните закони на природата и историята. Защото действия, които не са съобразени с тези закони, са обречени на провал. Оттук и акцентът в марксизма върху разбирането на законите на общественото развитие, защото само то може да гарантира успеха на революционната трансформация на капитализма. Това детерминистко схващане за историята е подложено на радикална критика от Касториадис и аргументите му са коректно реконструирани в дисертацията. Институционалното изграждане и развитие на обществото не е детерминирано от никакви безлични и неумолими обективни закони на човешкото битие, а от исторически пластичното и креативно колективно въображение на съответните общности, чрез което те конституират нормите на своето съществуване. Тази социално-конститутивна функция на въображението е ограничена от множество обстоятелства с различен характер, включително и обективни закономерности, но тя никога не е детерминирана от тях. Това е фундаментално онтологическо условие за възможността за автономия. Но то не е достатъчно условие, защото в повечето култури институционалното изграждане не е същински демократично, а дълбоко непрозрачно, основано на непоклатими религиозни или други традиционни авторитети. Както колективната, така и индивидуалната автономия изисква критическа дистанция спрямо установените институции и способност за истинска дискусия относно техните правила и функции. Предпоставките за това са били създадени най-вече в западната култура. Тревогата на Касториадис е, че комбинация от фактори в съвременността, включващи преклонението пред технонауката и засилването на консуматорската нагласа, могат да ги разрушат.

Прави чудесно впечатление, че представената реконструкция на критиката на Касториадис срещу традиционната философия и на осъществяването на позитивната му програма се обляга на превъзходно познаване на първичната и вторичната литература. Макар работата да е

сравнително доста голяма по обем – над 450 стандартни страници – тя е написана стегнато и аналитично, без многословие и повторения.

Бих искал да поставя накрая и някои въпроси. Струва ми се, че остава недотам изяснено схващането на Касториадис за истина и за революционна практика. Дали понятието на Касториадис за истина не се доближава до това на постструктуралистите и как по-конкретно той избягва заплахата от релативизъм? Ако социалните трансформации по начало включват ирационални елементи по отношение на основанията и следствията си и като такива са в значителна степен непредвидими в развоя си, то не е ли утопична самата идея за съзнателно осъществявана и направлявана революционна практика? Или развитието на нови форми на пряка демокрация решава този проблем?

Авторефератът правилно отразява съдържанието на дисертационния труд и направените в него приноси. Дисертантът има необходимите публикации по темата на дисертацията. Спазени са законовите изисквания по документацията и процедурите.

Заключение: дисертационният труд на Александра Арабаджиева съществено допринася към изследванията на философията на Касториадис и притежава всички необходими достойнства, за да бъде положително оценен. С оглед на това препоръчвам на уважаемото жури да присъди на Александра Светлинова Арабаджиева образователната и научна степен „доктор” по професионално направление 2.3. Философия (История на философията – Съвременна философия).

06.10.2016, гр. София

проф. дфн Александър Кънев

София, 21.06.2016

проф. Ал. Кънев